

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 281-288, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:15.11..2017 Kabul Tarihi:15.01.2018

İMPARATOR HERAKLEİOS DÖNEMİ (610-641) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN GENEL EKONOMİSİ VE TİCARET POLİTİKASI

Emperor Herakleios Period (610-641) Byzantine Empire's General Economy and Trade Policy

Mehmet Ertan BAMYACI*

Sezgin GÜÇLÜAY**

ÖZ

Phokas yönetiminden (602-610) tükenmiş bir hazine devralan Herakleios (610-640), bir süre yönetimi finansal kaynak olmadan yönetmek durumunda kalmıştır. Ancak başkent ve Anadolu kiliselerinin servetlerinin imparatorluk hazinesine aktarılmasıyla birlikte finansal bir ferahlama yaşanmıştır. Sasaniler ile yaşanan uzun ve yıpratıcı mücadelelerin ardından zafer kazanan İmparator, Sasani hazinesinin de büyük bir bölümünü ele geçirmiştir ve daha önce kiliseden topladığı ödünç paraları da bu kaynakla geri ödeme şansı bulmuştur. Bu dönemde dolaşımdaki altın para oranına bakıldığında (630 yılı itibariyle) iki asır öncesinden yaklaşık olarak %20 daha az olduğu görülmektedir. Bu veri VII. Yüzyılda ticaretin daraldığının ve ekonominin küçüldüğünün de açık bir göstergesidir. Sasani sorununu aşmayı başaran Bizans İmparatorluğu'nun yine aynı yüzyılda yükselen Arap akınları karşısında kendisi için oldukça önemli bölgeleri kaybetmesi de ekonomik ve ticari açıdan büyük bir darbe almasına neden olmuştur. Buna rağmen yine bu yüzyılda Herakleios gibi güçlü ve akıllı imparatorların yönetimiyle Bizans İmparatorluğu böyle zor bir süreçten sıyrılıp varlığını korumayı başarabilmiştir. Yaşanan zorluklar karşısında özellikle de Mısır ve Suriye'nin kaybedilmesinden sonra İmparatorluğun ayakta kalmasını sağlayan en önemli faktörlerden biri de Bizans İmparatorluğu'nun elinde tutmayı başardığı Anadolu olmuştur. Yine İmparatorluğun savunmasını güçlendirmek ve hazineye yük getirmeden ordu gücünü sağlamak amacıyla geliştirilen *thema* sistemi de bu yüzyılda Bizans'ın yüzleşmiş olduğu sorunlara direnç kazanmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Ekonomi, Ticaret, Herakleios, Mısır, Suriye.

ABSTRACT

Herakleios (610-640) had to manage the administration for some time without financial resources whom inherited a depleted treasure from the Phocas administration (602-610). However, with the transferring of the wealth of the capital and Anatolian Churches to the empire treasury brought a financial relief. The Emperor gained a victory after the long and weary fights against Iran, also captured a large part of the Iranian treasure and had the opportunity to repay the loan money he collected from the church earlier. In this period it is seen that the circulation rate of golden coins (as of 630) is about 20% less than two century ago. This data is a clear indication that trade has narrowed and the economy has shrunk in the 7th century. While the Byzantine Empire succeeded in overcoming the Iranian problem, couldn't prevent losing territories so important for itself in the face of the rising Arab raids of the same century which caused a great economical and commercial impact. Nevertheless, The Byzantine Empire managed to survive such a difficult process and to preserve its existence by courtesy of powerful and intelligent emperors like Herakleios. One of the most important factors that enabled the Empire to survive was succeeding to keep Anatolia in its hands especially after the loss of Egypt and Syria. Again, the *thema* system developed to strengthen the defense of the empire and to provide the army power without bringing a burden to the treasure made it possible to resist the problems that Byzantine faced in this century.

Keywords: Byzantine, Economy, Trade, Herakleios, Egypt, Syria.

* Dr., e-posta: ertanbamyaci@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Böl. ELAZIĞ e-posta: sgucluay@firat.edu.tr

Giriş

Kendisiyle başlayan hanedana da ismini veren Herakleios (610-641), imparatorluğu Phokas'tan (602-610) adeta bir enkaz olarak almıştır. İmparatorluğun İdare sistemi sağlıklı işlememekte, ordunun ihtiyaçları ise karşılanamamaktadır. Bununla birlikte düşmanı Sasaniler her yıl yeni başarılarla imza atmaktadır: 612' de Antakya ve Kayseri'yi ele geçirmişler, 614'te Şam'ı almışlar, 615'te Kudüs'ü işgal edip buradan mukaddes haçı Ktezifon'a¹ taşımışlardır. 617 yılında ise Mısır'ı işgal etmişlerdir. Bunların üzerine 619 yılında tablo daha da karanlık bir hal almış ve Avarlar başkent Konstantinopolis önlerinde görülmüşlerdir.² Diğer taraftan imparatorluk İspanya'daki topraklarını tamamen kaybetmiştir ayrıca Lombardlar İtalya'da toprak kazanmaktadır. Böyle bir felaketler zinciri karşısında endişeye kapılan İmparator ise Başkenti Afrika'ya (Kartaca) taşımaya bile düşünmüştür. Ancak Herakleios Sasani tehdidinin bastırılması sonucunda diğer problemlerin daha rahat aşılacağına bilincindedir ve bu doğrultuda Avarlarla büyük bir meblağ karşılığında anlaşma sağlamış, böylece de Sasani sorununa daha iyi yoğunlaşma şansı bulmuştur.³

Bu dönemde imparatorluğun mali durumu da iflas noktasına gelmiştir. İmparator bu duruma çare olabilmesi adına vergilendirme, zorunlu borçlanma ve kendinden önceki yönetim zamanında iyice yozlaşan bürokrasinin eski üyelerine büyük miktarlarda para cezaları yükleme gibi uygulamalarla maliyeti düzeltmeye çalışmıştır. Ek olarak Afrika'daki ailesinden de ekonomik anlamda destek görmüştür. Fakat en dikkat çekici ve en büyük gelir kaynağı, tarihinde ilk kez, Ortodoks Kilisesi olmuştur. Çünkü Patrik Sergios'a göre yaklaşan bir din savaşıdır. Sasani İmparatoru II. Hüsrev ise, Herakleios'un tüm barış tekliflerini reddetmiştir, amacı tüm Anadolu'yu hatta Konstantinopolis'i ele geçirmektir. Mukaddes haçın Sasanilerin eline geçmiş olması da ayrıca Bizanslıların moralini oldukça bozmuştur ve orduda da disiplin sarsılmıştır.⁴ Tüm bunlara ek olarak İskenderiye'nin Sasanilerin eline geçmesiyle birlikte Mısır'dan artık tahıl da gelmemektedir. Başkente Mısır'dan buğday gelmemeye başlayınca, devlet yoksul kesime bedava ekmek dağıtımını kaldırmıştır. Bu durum da halkı kıtlık ve salgın hastalıkların pençesine düşürmüştür. Bu tablo da aslında özellikle başkent buğdayda kent dışına ne kadar muhtaç olduğunu göstermektedir.⁵ Ekonominin kaynaklarından olan önemli toprakların kaybı ve uzun süren savaşlar İmparatorluğu oldukça zor duruma sokmuştur. Ancak Bizans Herakleios'un sürdürdüğü siyasi ve ekonomik politika sayesinde yoluna devam etmeyi başarmıştır.

Sasani Mücadelesinin Başarıya Ulaşması

Herakleios'un başkenti Kartaca'ya taşıma planları yaptığı bir dönemde Bizans hazinesinin gemilere yüklenerek yola çıkarılması ve gemilerin Haliç'ten çıktıkdan kısa bir süre sonra fırtınaya yakalanarak batması bu dönemde yaşanabilecek talihsizliklerin beklisi de en dramatiği olmuştur. Ancak kendini tamamen çaresiz hissederek İmparatorun kurtuluşu ise yine bu çaresiz ve bitik durumu olmuştur. II. Hüsrev'in Herakleios'a hitaben yazdığı hakaretlerle dolu mektubu aslında Herakleios'un kurtuluş anahtarıdır. Mektubunda Zerdüştî Hüsrev, İsa'ya da hakaret etmektedir. Herakleios'un halkına bunu duyurması ise halkta büyük bir öfkeye dönüşmüş, yine bu olayla birlikte erkekler giderek artan sayılarda orduya yazılmaya başlamışlardır. Konstantinopolis

¹ Diğer adı Medayin olan yer, Dicle kolu üzerinde ve Bağdat civarında bulunan eski bir Sasani merkezidir.

² The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History, AD.284-813, Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex, Clarendon Press-Oxford, New York,1997, s.429-433.

³Theophanes, s.434; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.93; Averil Cameron, *Bizanslılar*, çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015, s.36; H.G. Wells, *The Outline of History V.2: The Roman Empire to the Great war*, Barnes, 2004, s.51; Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yay., Konya, 2012, s.130; J.M.Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 2015, s.128-129.

⁴ J.J. Norwich, *Bizans Erken Dönem (323-802)*, çev. Hamide Koyukan, C.I, Kabalcı Kitabevi, İstanbul, 2013, s.235.

⁵ Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2008, s.38; Averil Cameron, s.39.

Piskoposu Sergios ise başkent kiliselerindeki altınları erittirerek sikke haline getirtip imparatora teslim etmiştir. Gerek Avarlarla yapılan anlaşmada gerekse de orduya yeni silahların alınıp donanmanın güçlendirilmesinde bu ekonomik gelişme kilit bir rol oynamıştır.⁶

İmparator Herakleios, başkent gözüpek Patriği Sergios'un desteğiyle Anadolu'da bir ordu kurmuş ve 622 yılında Hüsrev'e karşı saldırıya geçmiştir. Aynı yılın sonbaharında Bizans Hazarlarla ittifak kurmuştur. Hazarlarla yapılan bu itti da sayesinde, Bizans 628'de Sasaniler'e karşı nihai başarıya ulaşmıştır.⁷

Günümüz Ortaçağ tarihçilerine göre Bizans-Sasani mücadelesinin asıl sebebi topraktı ve özellikle Ermenistan ve Mezopotamya üzerindeki egemenlik yarışı ipleri sürekli geriyordu. Modern tarihçiler toprak dışında önemli bir sebep daha belgelemişlerdir. Doğu-Batı ticaret yollarını ele geçirme arzusu taşıyan Sasaniler, özellikle ipek ticaretinin çıkış noktasındaki hâkim güç olarak aracılık yapıyorlar ve bu sayede büyük karlar elde ediyorlardı. Bu durum Bizans'ın ticari maliyetlerini arttırmakta ve kaçınılmaz olarak bu iki aktörü karşı karşıya getirmekteydi.⁸ Ancak Herakleios'un kazandığı zaferlerden sonra Sasaniler bir daha toparlanamamıştır. Sonraki on beş yıl boyunca Sasani tahtına tam dokuz hükümdar çıkmıştır. Bunlar arasında iki kraliçe ve hırslı bir general de vardır. Sadece bir yıl hüküm süren II.Kubad vebadan ölmüş, çocuk yaştaki oğlu II.Ardeşir (628-630), II.Hüsrev'in en önemli generali Şahrbaraz tarafından öldürülmüştür. Ne var ki iki ay sonra kendisi de aynı akıbete uğramıştır.⁹

Arap Akınlarının Başlaması

Sasaniler ile mücadeleden kısa bir süre sonra başlayan Arap fetihleri daha yeni toparlanmaya başlayan Bizans için büyük bir darbe olmuştur. Bizans'ın ekonomik hayatının temel kaynaklarından biri ticarettir. Dönemin ticaretinde en önemli emtia buğdaydır. Bizans İmparatorluğu'nun tahıl ambarı ise Mısır ve Afrika'dır.¹⁰ Daha ilk büyük fetih dalgasında Mısır ve Suriye Arapların eline geçmiştir.¹¹ Özellikle ticaretin can damarı olan İskenderiye'nin kaybedilmesi ise Bizans devleti için eyaletlerin en zengini ve iktisadi bakımdan da en önemlisinin kaybedilmesi anlamını taşımaktadır.¹² Bu dönemde Bizans'ın şansı ise Anadolu'yu elinde tutmayı başarmasıdır ve bu sayede imparatorluk ayakta durabilmeyi başarabilmiştir.

Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye gibi eyaletlerin Müslümanlara kaybedilmesi, Bizans'ın elinde kalan bölgeler içerisinde Anadolu'yu ön plana çıkarmıştır. Anadolu; yüz ölçümü olarak en büyük, en fazla nüfusa sahip, önemli ticaret yollarının geçtiği¹³, önemli maden yataklarına sahip ve Konstantinopolis'in ihtiyaç duyduğu tahılın ve insan gücünün bulunduğu bir coğrafyadır ve artık bu coğrafya eskisinden daha çok ön plana çıkmıştır. Yine Bizans'ı hayatta tutan bir diğer önemli coğrafya da Trakya olmuştur. Özellikle de Bizans'ın Afrika'daki tahıl kaybını karşılayan yer olarak önemini artırmıştır. Konstantinopolis'e Anadolu ve Trakya'dan ürünlerin taşınması bu coğrafyaları

⁶ Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası, Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Kabul Etmesinden I.haçlı Seferi'ne*, çeviri, Mehmet Morali, İstanbul, 2014, s.297-298; Edward N. Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, çev. Efe Tuzcu, Epsilon Yay., İstanbul, 2012, s.518; Norwich, C.I, s.233-235.

⁷ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2013., s.72-73; Sezgin Güçlüay, "Bizans -Sasani Savaşlarında Hazar-Bizans Münasebetleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S.234, Haziran-2006, s.42-46; Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History, Tex, Translation and Commentary by Cyril Mango, Washington, DC, 1990, s.55-65.

⁸ Bernard Lewis, *İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, çev. Selen Y. Kölay, Ankara, 2005, s.49-62; Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Ortaçağ: Feodal Dünya*, C.2, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015, s.59.

⁹ Garthwaite, s.102

¹⁰ Steven Runciman, *Byzantine Civilisation*, University Paperbacks, London, 1961, s.173.

¹¹ Steven Runciman, "Byzantine Trade and Industry", *The Cambridge Economic History of Europe*, E.d.M.M. Postan, Vol.II, Cambridge, 1987, s.136-137; Theophanes, s.471,473,475.

¹² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.108; Angeliki E. Laiou and Cecile Morrisson, *The Byzantine Economy*, Cambridge, 2007, s.24.

¹³ Anna Avramea, Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries, *The Economic history of byzantium From the Seventh Through the Fifteenth Century*, Editor in Chief, Angeliki E.Laiou, Volume 1, Washington, D.C., 2002, s.74-88.

da büyütülmüştür.¹⁴ Ayrıca ordu birliklerinin büyük kısmı ve en iyileri Anadolu'daki *Thema*'larda bulunmakta, Doğu ve Batı dünyası arasındaki önemli kara ve deniz yolları mutlak suretle Anadolu kentlerine uğramak mecburiyetindeydiler. Kara yolu ile kutsal topraklara gitmek arzusu taşıyan Avrupalı Hıristiyanlar da yine Anadolu'dan geçmekteydiler.¹⁵

Yaşanan büyük toprak kayıpları Bizans'ın vergi sisteminin çökmesine ve kent kültürünün de büyük yara almasına sebep olmuştur. VI. Yüzyılda henüz Bizans'ın elinde olan Suriye ve Filistin gibi doğu eyaletlerinin durumu çok iç açıcı değildir. Zira devasa gemi taşımacılığı hacmi artık ciddi oranda düşmüş, ticari gemiler küçülmüş ve özel mülkiyete geçmiştir. VII. Yüzyılın ortalarından itibaren ise Bizans'ın durumu iyice kötüye gitmiş, imparatorluğun küçülen mali temeli, devletin kayda değer bir güçte ordu oluşturmasını da engellemiştir.¹⁶ İmparatorluk VI. Yüzyılın sonları ve VII. Yüzyılın başlarında içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak için yeni arayışlara girmiştir. Bu arayışındaki en önemli konu ise askeri sistem olmuştur.¹⁷ İmparatorluğun askeri anlamdaki yetersizliği, yönetimi hemen her alanda olağanüstü tedbirler almaya ve sivil otoriteyi askeri komutanlıklara bağlamaya yönelmiş, böylece de imparatorluğun *Thema* adı verilen yeni askeri ve sivil örgütü doğmaya başlamıştır. Bu sistem Bizans'ın idari, askeri ve ekonomik alandaki değişim yüzünü gösterirken, kuvvetli ve yerli bir ordunun vücuda getirilmesini sağlamıştır.¹⁸ Bu terim başlangıçta kolorduyu tanımlarken daha sonra bir kolordunun işgali altındaki bölgeyi betimlemekte kullanılmıştır. Bu bağlamda imparatorluğun yedi büyük askeri birime bölünmesi, 687'de VI. Kiliseler arası Konsil nedeniyle II. Justinian'ın papaya yazdığı mektupta bildirilmiştir.¹⁹

Sivil yetkilerle askeri yetkilerin birbirinden ayrılmasının yüzyıllar boyunca Roma idaresinin bir ilkesi olduğu bilinmektedir. Themalar düzeni ise aksine yetkilerin aynı ellerde toplanması anlamına gelmektedir. Bu yöntem aslında, devletlerin çok büyük bir tehlike karşısında atmış oldukları bir adımdır. Bu tedbiri Sasaniler'de VI. Yüzyılda almış ve muhtemelen Bizans imparatorluğuna bu noktada örnek teşkil etmiştir. Önce taşra illerinde uygulamaya konan sistem VII. Yüzyılda gelişim kaydetmiştir. Armenikon ve daha sonra kurulan Anatolikon themaları muhtemelen ilk kurulan themalardır. Daha sonra Arap donanmasına karşı deniz teması, Bulgarlara karşı Trakya teması ve Batı'daki Arap tehdidiyle mücadele için Sicilya teması kurulmuştur.²⁰

Thema sisteminde esas olan mantık kendi kendine yetebilmedir. Thema askerleri savaş zamanında asker barış zamanında ise işçidirler. Başlarında bulunan "*Strategos*" ise yarı sivil bir validir. Bu çerçevede themaların Roma dönemindeki sınır bölgelerine yerleştirilmiş "*Limitahei*" (*Limes*) toprağa bağlı askerlik sistemiyle benzerlik göstermektedir. Herakleios'un kurduğu themalar şunlardı; *Opsikion*: Kuzey Batı Anadolu'da, *Armenikon*: Doğu Anadolu'da, *Anatolikon*: Batı Anadolu'dan başlayarak Orta Anadolu'yu da kapsayan bölgede, *Karabision (Kybration)*: Antalya civarında olan deniz temasıdır.²¹

Bu dönemde ordu sisteminin yanında mali sistemde de bazı değişikliklere gidilmiştir. Praefectura adı verilen maliye yönetimi kısa sürede dağılmıştır. Praefectura Proetorionların maliye daireleri, bağımsız organlar halini alarak Logothutes adında yeni makamlar halini almışlardır. Bölgede hem themalar hem de Logothut'luklar Bizans devletine bir soluk aldirmayı başarmıştır. Yine bu dönemde dikkate değer başka bir gelişme de dil konusunda yaşanmıştır ki daha önce Latince ve Grekçe olan resmi dil, tamamen Grekçe'ye çevrilmiş, bu sebeple de artık Augustus,

¹⁴ Runciman, *Byzantine Civilisation*, s.173.

¹⁵ M.Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu (900-1261)*, Ankara, 2009, s.16.

¹⁶ Cameron, s.40.

¹⁷ Runciman, *Byzantine Civilisation*, s.88.

¹⁸ Sezgin Güçlüay, *Bizans İmparatorluğunda Toprak Sistemi İçerisinde Themalar (IV-VII. Yüzyıllar)*, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Ocak, 2011, C.IX, Sayı:1, s.79, Elazığ, 2013.

¹⁹ M.V. Levchenko, *Bizans Tarihi*, çev.Maide Selen, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.13; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I*, çev. Babür Kuzucu, İstanbul, 1986, s.33.

²⁰ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2013. s. 77-78.

²¹ Güçlüay, Themalar, s.83.

Caesar gibi imparatorları niteleyen kelimeler dilden çıkarılmıştır. Bunların yerine İmparator anlamına gelen “Basileus” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.²²

Egemen olduğu bölgelerde dahi kontrolü oldukça gevşek olan Bizans, gücünün büyük bir kısmını nüfuz, diplomasi, Hıristiyanlık ve askeri prestijinden almaktaydı. Komşularıyla olan ilişkileri tek taraflı bir ilişkiden fazlasıydı. Bu asırda ve sonraki asırda en önemli dost güç ise Hazar Hanlığı idi. Bizans Hazarlarla iyi ilişkiler kurmak için çok büyük bir çaba sarf etmiştir, hatta bu insanları Hıristiyan yapmak için çok uğraşmıştır, ancak bu noktada başarısız olmuştur. Bizans'ın Hazarlara göstermiş olduğu bu özel ilgi ise Araplarla arasında stratejik bir köprü konumunda olmasından kaynaklanmaktadır.²³ Müslümanlar ise 641 yılında bile neredeyse bir imparatorluk kuracak toprağa sahip olmuşlardır ve bu toprakların bir kısmı daha önce Bizans'ın egemenliği altındaki topraklardır. Bizans'tan sökülüp alınan topraklarda yaşayan halkın Arapları adeta kurtarıcı olarak görüp onlara kucak açması oldukça etkili olmuştur. Özellikle Sasani-Bizans mücadelesinde oldukça yıpranan Mısır ve Suriye'de durum böyledir. Ayrıca İslamiyet halkı ezen bir vergi politikası izlememektedir ki bu durum da birçok kentin kapısını Müslümanlara açan önemli bir faktör olmuştur. Bununla birlikte Arap fetihleri, tarım alanında da büyük değişimler meydana getirmiştir. Lâtifundia sahipleri (büyük arazi sahipleri), fetihlere boyun eğmeye dayanmamışlar ve topraklarını Bizans yönetimiyle birlikte terk etmek zorunda kalmışlardır ve boşalan bu topraklar da kolonlar tarafından hemen paylaşılmıştır. Ayrıca bu bölgelerde Bizans'tan kalan kurumlar İslam bünyesine uyarlanarak yönetim mekanizması işletilmeye devam edilmiştir, hatta ilk basılan madeni paralar için Bizans paraları örnek alınmıştır. Fakat paraların üzerine Bizans'ta imparatorların resmi basılırken İslam paralarında halifelerin resminin basılmadığı görülür ki bunun sebebi dini açıdan uygun olmamasıdır ve bunun yerine Müslümanlar para üzerine bazı işaretler basmayı tercih etmişlerdir. Ayrıca sarayların, resmi ve özel binaların yapımında Bizans mimarları tercih edilmiştir. Önemli bir husus da şudur ki Müslümanlar o dönemin adetlerine aykırı olarak başta Kudüs olmak üzere, fethettikleri yerleri yakıp yıkmaktan kaçınmışlardır, hatta Bizans'ın bıraktığı eserleri olduğu gibi muhafaza etmişlerdir. Müslümanlar eski Yunan filozof, matematikçi ve ilim adamlarının eserlerini muhafaza ettikleri gibi, bunları Arapçaya tercüme ederek ilmi gelişmeye de büyük katkı sunmuşlardır.²⁴

Ticaret, gelişiminin ilk evresinden itibaren insan ve toplumların yaygın bir etkinliği olmuş olsa bile, ticaretin İslam uygarlığında her zaman ayrı bir yeri olmuştur. Zira İslam dini, ticaret ve tüccarların dünyasından yükselmiştir. İlk Müslümanlar bilfiil çölde yaşayan bedeviler değil, ticaretin merkezi Mekke ve tarım vahası Medine'den insanlardı. Bu çerçevede İslam dini ticaretin gelişmesinde uygun zemine sahiptir denebilir. İslam'ın doğduğu Mekke kenti, bu kentin büyük tüccarları Güney Filistin'den Güneybatı Arabistan'a uzanan ve Afrika ile bağlantısı olan bölgede ticaretle meşgul olup küçük sanayiler kurdukları için büyük bir ticaret ve finans merkeziydi.²⁵ Aynı şekilde Kuran-ı Kerim, iktisadi ve ticari konulara ana hatlarıyla açıklık getirmiş ve bu faaliyetlerin kurallarına değinmiş kutsal bir kitaptır. Kuran-ı Kerim temelde şu konular hakkında ilkeler sağlamıştır:

- Özel mülkiyet edinme hakkı
- Şahsi servet ve kazançlar
- Zenginlerin yükümlülükleri ve fakirlerin hakları
- Toplumsal refahın sağlanmasında devletin rolü.²⁶

²² Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yay., Konya, 2012, s.131; Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi (Şu Bizim Bizans-Byzantium 330-1453)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s.192.

²³ J.M. Roberts, *Dünya Tarihi*, çev. İdem Erman, C.I, İstanbul, 2015, s.356.

²⁴ Dikici, s.192; Levchenko, s.128.

²⁵ W. Montgomery Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupa'sı Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilgesu Yay., Ankara, 2013, s.31-31.

²⁶ S.M. Ghazanfar, *Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi*, çev. M. Sabri Akgönül, İstanbul, 2015, s.206.

Müslümanlar İskenderiye, Trablus, Tunus, Kartaca, Palermo ve Messina gibi yerlerde egemenliklerini genişlettikçe Akdeniz de giderek Müslümanların oluyordu. Gemi işletmeciliği de hemen hemen onların kontrolü altına girmişti ve hem karada hem de denizde sıkı güvenlik önlemleri uyguluyorlardı. Ancak Bizans ve Araplar arasında yaşanan bu siyasi çekişmeler ve hatta kanlı çatışmalar bile iki taraf arasında süregelen ticareti tamamen bitirmemiştir. Akdeniz'in giderek bir Müslüman gölü haline dönüşmesi ve Basra yolunun Hristiyanlara kapatılması ise Bizans-Hint ticaretini Karadeniz-Kafkasya yoluna itmiştir. Gana'dan altın, çöllerden tuz, Libya'dan köle, Boşiman²⁷ ve Bantu'ların²⁸ ülkesinden fildişi, İran'dan değerli taşlar, Hindistan'dan inci, Moluk Adaları'ndan da baharat getirmekteydiler. Bizans imparatorları, İslam halifesine haraç ödemeye başladıklarında ise ekonomik anlamda iyice bunalmışlar ve ek gelir arama yoluna gitmişlerdir. Bu doğrultuda kilise ve manastır hazinelerinden yararlanmak istemişlerdir. Manastırların sayesinde kıymetli madenlerden yana zenginleşen Bizans hazinesi altın sikke kesme olanağını da böylece kaybetmemiştir.²⁹

Bizans İmparatorluğu'nda büyük ölçekli ticaret ne tamamen devletleşmişti ne de büyük arazi sahiplerinin temsilcilerinin eline düşmüş durumdaydı. Ancak temel olarak ticaret devletin kontrolünde yürütülmekteydi. İç ticaret üzerinde para ve mal olarak alınan vergilere dair belgeler, Bizans'ın devlet olarak ticaret üzerinde oldukça tesirinin olduğunu ve ticaretten büyük vergiler topladığını göstermektedir.³⁰ Ticaret ve sanayinin bazı dalları ise, örneğin bazı kumaş türleri, tamamen devletin tekelindeydi. Herakleios tarafından halka bedava ekmek dağıtılması uygulamasının kaldırılmasına kadar buğday ticareti de devlet tekeliydi. İskenderiye'nin kaybedilmesiyle birlikte Mısır'dan artık tahıl gelmemeye başlamıştır. Başkente Mısır'dan artık buğday gelmeyince de devlet halkın muhtaç kesimine bedava ekmek dağıtılmasını durdurmuştur. Bu durum ise halkı kıtlığın ve salgın hastalıkların pençesine düşürmüştür. Meydana çıkan bu tablo da aslında başkentin tahıl konusunda dış kaynaklara ne kadar da bağımlı olduğunu açık bir göstergesidir.³¹

Sonuç

İmparator Herakleios'un tahta oturduğu dönemde Bizans siyasi ve ekonomik olarak büyük sorunlar yaşamaktaydı. Siyasi olarak Bizans'ın en önemli sıkıntı kaynağı Batı'da Avarlar, Doğuda ise Sasaniler idi. Nitekim Herakleios'un iktidarının ilk dönemlerinde Antakya ve Şam gibi önemli bölgelerin Sasaniler tarafından ele geçirilmesi imparatorluk için büyük bir darbe olmuştur. Bu yaşanan önemli kayıplardan kısa bir süre sonra Avarların başkent Konstantinopolis'e kadar ilerlemeleri ve diğer yandan Lombardların İtalya'daki başarıları imparatorluğa ciddi anlamda kan kaybettirmiştir. Tüm bu olumsuz siyasi gelişmelerin en büyük etkisi şüphesiz ki iktisadi duruma olmuştur. Sasaniler ve Avarlarla verilen mücadele, ekonominin önemli kaynağı olan şehirlerin kaybedilmesi ve ödenen tazminatlar maliyenin de iflas noktasına gelmesine sebep olmuştur. Bu olaylar Bizans'ı iktisadi ve siyasi manada bir çıkmaza sokmuştur.

Bizans tahtına geçen İmparator Herakleios, imparatorluğun ciddi problemlerinin farkında idi ve bunları ortadan kaldırma gücünü kendinde görmüştü. Problemlerin çözümünde ise güçlü bir maliyenin şart olduğunu biliyordu. Nitekim maliyeyi düzeltmek adına bazı vergi düzenlemelerine gitmiş, zorunlu borçlanma ile ve kendinden önceki yönetim zamanında iyice yozlaşan bürokrasinin eski üyelerine büyük miktarlarda para cezası vererek hazineye bir kaynak oluşturmaya çalışmıştır. Bununla birlikte imparatorluğun en büyük tehdit unsuru olan Sasaniler hiçbir şekilde uzlaşmaya yanaşmazken, hedefinde başkent Konstantinopolis'i ele geçirmek vardır.

²⁷ Güney Afrika'nın en eski halklarından biri.

²⁸ Afrika'nın orta ve güney bölgelerinde yaşayan halk.

²⁹ Rene Sedillot, *Değıştokuştan Süpermarkete*, çev. Esat Nermi Erendor, Cep Kitapları, İstanbul, 1983, s.148-150.

³⁰ Cecile Morrisson, *Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu (330-641)*, çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014, s.232-233.

³¹ Cyril Mango, *Yeni Roma İmparatorluğu Bizans*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011, s.87; Cameron, s.39; Levchenko, s.178,215.

Böyle bir durumda Herakleios batıdaki tehdit unsuru olan Avarlarla bir barış yaparak, tüm gücüyle Sasaniler'e yönelmek istemiştir. Herakleios'un sürdürdüğü politikadaki en önemli destekçilerinden biri Konstantinopolis piskoposu Sergios olmuştur. Nitekim Sergios'un Herakleios'a ekonomik destek vermesi hem mali açıdan Herakleios'un elini güçlendirmiş hem de Sasaniler ile mücadele edecek orduyu finanse etme imkânı sağlamıştır. Sasaniler ile yapılan mücadelede, Bizans Hazarların da desteğini alarak Sasaniler'e karşı kesin bir zafer elde edebilmiştir. Ancak bu zaferden kısa bir süre sonra başlayan Arap fetihleri, Bizans için adeta bir trajedi olmuştur. Mısır, Suriye ve çok önemli bir ticaret merkezi olan İskenderiye kısa zamanda Müslümanların eline geçmiştir. Bizans'ın elinde kalan Anadolu ise bu felaket döneminde Bizans açısından büyük bir şans olmuştur.

İmparatorluğun yıkılmanın eşiğine geldiği bu yüzyılda ayakta kalmasını sağlayan faktörlerden biri Herakleios'un şahsi gücü, diğerleri ise Anadolu ve Trakya'nın varlığı ile başkent Konstantinopolis'tir. Herakleios'un şahsi başarısından biri imparatorluğun en önemli sorunlarından olan askeri ve ekonomik sorunlarına büyük rahatlama getirecek olan Thema sistemini oluşturmasıdır. Thema sistemiyle, yeni askeri ve sivil bir yapılanmaya gidilmiş, imparatorluğun ayakta kalmasında önemli bir katkı sağlamıştır. Bu sistem sayesinde ordu, maliyeye yük olmaktan büyük oranda çıkmıştır ve bu da imparatorluğun ekonomisine doğrudan yansımıştır. Yaşanılan siyasi kayıpların iktisadi hayatı çok derinden etkilememesi için ekonomik çözümler hayata geçirilmiş ve devletin yoluna devam etmesi sağlanmıştır. Bizans ekonomisinin en önemli gelir kaynaklarından biri olan ticaret hayatındaki durumuna bakıldığında ise, Bizans sahip olduğu ticaret merkezlerinin önemli bir kısmını kaybetmişse de, en büyük pazarları olan başkent Konstantinopolis ve izlediği ticaret politikası sayesinde dönemin ticaret hayatının içindeki varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. Kısacası Herakleios dönemi siyasi, iktisadi ve sosyal anlamda Bizans için büyük mücadelelerin, başarıların, kayıpların ve değişimlerin dönemi olmuştur. Ancak Bizans İmparatorluğu'nda değişmeyen bir gerçek Herakleios döneminde de kendini göstermiştir. Bu gerçek ise Bizans ekonomik anlamda zora düştüğünde, kurtuluşun yükünü halka taşıtırken, refah döneminin nimetlerini o oranda halka yansıtamamış olmasıdır. Bu Bizans'ın nimetleri halkından sakınan bir devlet olmasından değil, çok büyük bir orduyu ayakta tutma ve besleme zorunluluğundan ve sürekli yaptığı savaşlardan kaynaklanmaktaydı.

Kaynakça

- AVRAMEA, ANNA, „Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries, The Economic history of byzantium From the Seventh Through the Fifteenth Century, Editor in Chief, Angeliki E.Laiou, Volume 1, Washington, D.C., 2002.
- BAHAR, Hasan, Roma ve Bizans Tarihi, Kömen Yay., Konya, 2012.
- BASKICI, M. Murat, Bizans Döneminde Anadolu (900-1261), Phoenix Yay., Ankara, 2009.
- BAUER, Susan Wise, Ortaçağ Dünyası, çev. Mehmet Morali, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2014.
- CAMERON, Averil, Bizanslılar, çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.
- CHEYNET, Jean-Claude, Bizans Tarihi, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2008.
- DİKİCİ, Radi, Bizans İmparatorluğu Tarihi (Şu Bizim Bizans-Byzantium 330-1453), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- GHAZANFAR, S.M., Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi, çev. M. Sabri Akgönül, Şenyıldız Matbaacılık, İstanbul, 2015.
- GÜÇLÜAY, Sezgin, “Bizans İmparatorluğunda Toprak Sistemi İçerisinde Themalar (IV-VII. Yüzyıllar)”, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, Ocak, 2011, C.IX, S.1, Elazığ, 2013. S.63-89.
- GÜÇLÜAY, Sezgin, “Bizans -Sasani Savaşlarında Hazar-Bizans Münasebetleri”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, S.234, s.42-46, Haziran-2006.
- LAÏON E., Angeliki and MORRİSSON, Cecile, The Byzantine Economy, Cambridge, 2007.

- LEMERLE, Paul, Bizans Tarihi, çev. Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
- LEVTCHENKO, M.V., Bizans Tarihi, çev.Maide Selen, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- LEWIS, Bernard, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi, çev. Selen Y. Kölay, Ankara, 2005.
- LUTTWAK, Edward N. , Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi, çev. Efe Tuzcu, Epsilon Yay., İstanbul, 2012.
- MANGO, Cyril, Yeni Roma İmparatorluğu Bizans, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011.
- MORRİSSON, Cecile, Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu (330-641), çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014.
- NIKEPHOROS Patriarch of Constantinople Short History, Tex, Translation and Commentary by Cyril Mango, Washington, DC, 1990,
- NORWICH, J.J.,Bizans Erken Dönem (323-802), çev. Hamide Koyukan, C.I, Kabalcı Kitabevi, İstanbul, 2013.
- OSTROGORSKY, Georg, , Bizans Devlet Tarihi, Çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- ROBERTS, J.M., Avrupa Tarihi, çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2015.
- ROBERTS, J.M., Dünya Tarihi (Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla), çev. İdem Erman, C.I, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2015.
- RUNCIMAN, Steven, "Byzantine Trade and Industry", The Cambridge Economic History of Europe, E.d.M.M. Postan, Vol.II, Cambridge, 1987.
- RUNCIMAN, Steven, Byzantine Cıvılsation, Unıversity Paperbacks, London, 1961
- SEDILLOT, Rene, Değiş tokuş tan Süpermarkete, çev. Esat Nermi Erendor, Cep Kitapları, İstanbul, 1983.
- TANİLLİ, Server, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Ortaçağ: Feodal Dünya, C.2, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015.
- THEOPHANES, The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine end Near Eastern History (A.D. 284-813), Translated with İntroduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott, with the assistance of Geoffrey Greatrex, Clarendon Press, Oxford, 1997.
- WATT, W. Montgomery, İslam'ın Ortaçağ Avrupa'sı Üzerindeki Etkisi, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilgesu Yay., Ankara, 2013.
- WELLS, H.G.,The Outline of History V.2: The Roman Empire to the Great war, Barnes, 2004.
- YERASİMOS, Stefanos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I, çev. Babür Kuzucu, Belge Yay., İstanbul, 1986.